
ВИДИ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ З ПОЗИЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

ДІДЕНКО Юлія Юріївна, кандидат економічних наук, доцент, Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «ХАІ»

Входження країни в ринкову економіку призвело до суттєвих перетворень політичних, економічних, соціальних і трудових відносин громадянського суспільства України, яке і сьогодні знаходиться в стані розвитку і трансформації. При формуванні цивілізованих ринкових відносин у країні істотне значення має узгоджена взаємодія найманих працівників, роботодавців, які володіють різними формами власності, держави в особі її інститутів.

Одним з ефективних механізмів, що забезпечують соціально-політичну стабільність, як відомо, є розвинена система соціального захисту, яка знаходиться в безперервному правовому та організаційному розвитку в залежності від цілого ряду факторів.

Світова практика свідчить, що ефективна система соціального захисту можлива лише в соціальній державі за наявності налагодженого механізму взаємодії учасників суспільно-економічного процесу, що спирається на відповідні законодавчу та нормативну бази.

Однак реальна дійсність свідчить, що в сучасному суспільстві України, де всі громадяни конституційно визнані рівними, це рівність, на жаль, не поширюється на їх змістовну, повсякденну діяльність.

Теоретичні основи формування та розвитку відносин у сфері праці закладені у працях відомих зарубіжних учених. В Україні дослідженням теоретичних і практичних основ соціально-трудових відносин займаються відомі науковці: І. К. Бондар, І. Ф. Гнибіденко, О. А. Грішнова, А. М. Колот, Е. М. Лібанова, Н. Д. Лук'яненко, О. Ф. Новікова, В. В. Онікієнко, Н. О. Павловська, Т. П. Петрова, В. А. Савченко, М. В. Семікіна, Л. В. Шаульська та інші. Існує певний розрив між формально-правовими і реальними діям, особливо у сфері соціально-трудових відносин, і це відзначають багато дослідників, таких як: С. Белозьорова, В. Бочаров, Т. Заславська, М. Шабанова, Т. Четвернина, С. Ломоносова, А. Чепуренко та Т. Обиденнова.

Теоретичні та прикладні аспекти комплексної проблеми захисту найманих працівників розглядаються у працях багатьох вчених – економістів і практиків. Значний внесок у вивчення соціального страхування зроблено представниками різних наукових шкіл, зокрема такими, як Ш. Бланкарт, Т. Ганслі, Х. Ламберт, Р. Маконнел, К. Маркс, А. Маршалл, Р. Роік, П. Самуельсон, М. Туган-Барановський, Дж. Е. Штігліц, А. Філліпс, М. Фрідмен.

Значний внесок в теорію соціального страхування зробили вітчизняні вчені, серед них найбільшої уваги заслуговують праці В. Базилевича, Е. Лібанової, О. Макарової, Б. Надточія, В. Новікова, С. Кропельницької, Г. Сулейманова, Т. Федорової, В. Фильєва, С. Юрія, які комплексно розглядають питання соціальної тематики.

Разом з тим, наукові дослідження свідчать, що одним з можливих шляхів усунення неправомірних дій з сфери трудових відносин може бути подальший розвиток та вдосконалення системи соціально-трудових відносин.

Як свідчить світовий досвід, договірно-правове регулювання суспільно-політичних і, перш за все, соціально-трудових відносин, сприяє вирішенню виникаючих соціальних конфліктів, неминучих у процесі кардинальних перетворень суспільства.

У роботах науковців з різних позицій показано, що соціально-трудові відносини - це певний тип суспільних відносин, які складають основу громадянського суспільства. При цьому, місце соціального партнерства у соціально-трудовах відносинах (СТО) є наслідком того, що соціальна структура громадянського суспільства характеризується широким розмаїттям соціальних інтересів, розвинутою системою суспільних зв'язків, які перебувають у безперервному розвитку.

Вивченню питань функціонально-цільової згоди в громадянському суспільстві соціальної держави присвячена робота Акуліч М. [1], в якій послідовному аналізу піддаються структурно-функціональна, функціонально-рольова і функціонально-договірна види згод. Показано, що на основі функціональної згоди формується соціальна структура, яка представляє собою сукупність взаємопов'язаних соціальних організацій, на базі яких розвиваються соціально-трудові відносини.

Дослідники даної проблеми відзначають, що сьогодні актуальним є вдосконалення механізмів, здатних відновити і зміцнити систему соціально-трудовах відносин. Одним з них, на наш погляд, може стати система страхування з її різними різновидами.

Розвиток соціальної держави, неможливе без удосконалення системи соціального захисту, що включає різні соціальні види страхування. В умовах ринкової економіки соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань є складовою частиною системи соціального страхування і являє собою основну форму соціального захисту населення.

Метою дослідження є визначення видів соціального страхування з позиції соціально-трудовах відносин.

Базовою системою соціального захисту населення в індустріально розвинених країнах є обов'язкове соціальне страхування. У СРСР соціальне страхування, в силу ідеологічних установок і організації економічного життя, відіграло незначну і допоміжну роль. Основним інститутом соціального захисту виступало державне соціальне забезпечення, можливості якого в нових умовах функціонування економіки і домінуючої ролі приватного сектора різко скоротилися. У цьому зв'язку в Україні з початку 90-х років на порядку денному серед найбільш вагомих питань державної соціальної політики встало стратегічне завдання формування економічних, організаційних і правових механізмів соціального страхування. З цією метою наприкінці пришло століття було створено законодавчі умови для становлення загальнодержавного соціального страхування, яке базується на вимогах Європейського кодексу соціального забезпечення та рекомендаціях Міжнародної організації праці (МОП).

Соціальне страхування – це система заходів щодо матеріального забезпечення населення в старості, на випадок захворювання чи втрати працездатності в працездатному віці, на випадок безробіття, підтримки материнства й дитинства, охорони здоров'я громадян, при виході на пенсію тощо [2, 20; 3, 24].

У загальному розумінні система соціального страхування розв'язує два важливих соціально-економічних завдання: 1) збереження та повне відновлення працездатності активної частини населення країни; 2) гарантоване матеріальне забезпечення громадян, які втратили працездатність у зв'язку з виходом на пенсію чи не мали її в працездатному віці з тих чи інших причин. Отже, державне та приватне соціальне страхування за своїм функціональним призначенням передбачає розв'язання окремих аспектів соціального захисту громадян країни. Воно спрямоване на відшкодування доходів громадян, зумовлених втратою працездатності.

Соціальне страхування є фінансовою категорією, яка відображає економічні відносини, що виникають в процесі розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту шляхом формування фондів грошових коштів та їх використання для забезпечення громадян у старості, на випадок постійної чи тимчасової втрати працездатності, безробіття, підтримки материнства, а також з охорони здоров'я [4, 17].

В останні роки в країні тривала лінія на вдосконалення законодавчої бази соціального страхування за допомогою регламентації діяльності основних суб'єктів правовідносин у даній сфері і активно здійснювалася модернізація її фінансових механізмів.

Оцінюючи стан справ у даній сфері, слід зазначити, що поряд з позитивними моментами в системі соціального страхування, таким як встановлення розміру пенсії на рівні прожиткового мінімуму, є ряд серйозних недоробок. Вони стосуються як законодавчого оформлення інституційної бази, так і створення умов для ефективного функціонування фінансових механізмів. Відкритим залишається питання з введенням медичного соціального страхування.

Проблема полягає у тому, що в нашій державі соціальне страхування розвивалось як форма соціального забезпечення, поступово втрачаючи свою страхову специфіку і переростаючи у загальне соціальне забезпечення. Крім, того багато в чому повільне і непослідовне становлення національної системи соціального страхування пов'язано з тим, що спочатку в країні не була розроблена і прийнята доктрина формування інститутів соціального страхування як єдиного цілого, органічно пов'язаного з системою заробітної плати, демографічною політикою і політикою на ринку праці. У кінцевому підсумку це пояснює відсутність чітко визначених цілей і програми дій в даній області, є причиною «розмитості» і непослідовності управлінських впливів, для яких застосовне відоме висловлювання: «крок вперед, два - назад». Наприклад, у 2010 році було прийнято Закон «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» і з 2011 року страхові внески роботодавців (на користь працівників) до фондів соціального страхування були замінені на єдиний соціальний внесок (ЄСВ), надавши тим самим даному виду платежів податковий характер, що суперечить самому духу і суті соціального страхування.

Наслідками таких контр продуктивних заходів стало зниження рівня соціальних гарантій в системі соціального страхування і повернення до державного соціального забезпечення за типом недавнього соціалістичного минулого, але при цьому розмір дотацій з державного бюджету визначено в незрівнянно менших пропорціях і обсягах, ніж це було в радянський час. У результаті вийшов свого роду еkleктичний набір елементів і механізмів соціальної допомоги, державного соціального забезпечення, соціального страхування та особистого страхування (накопичувальна частина пенсійної системи), який не має будь-яких перспектив на розвиток надалі.

Як соціально-економічна категорія соціальне страхування являє собою систему відносин з розподілу національного доходу, що виражаються у формуванні зі страхових внесків, що сплачуються працюючими громадянами й роботодавцями, з використанням державних дотацій спеціальних страхових фондів, кошти яких використовуються для захисту осіб, що не беруть участь у суспільній праці.

Соціальне страхування є найважливішим елементом державної соціальної політики в сфері керування ризиками відтворення населення й виконує функції соціального захисту, забезпечення фінансування соціальної допомоги, регулювання доходів і рівня життя різних груп населення, попередження й профілактики наслідків настання соціальних ризиків [5, 12-13].

В Україні найбільшого розвитку і відповідно правового оформлення набуло загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, що передбачає надання соціального захисту, тобто матеріального забезпечення громадян у випадку хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття за незалежними від них обставинами, а також у старості й у інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, спрямованих шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом [2, 29; 6, 21].

Соціальне страхування може здійснюватися у двох формах: державної та колективної. Державне соціальне страхування є обов'язковим, а колективне може бути і обов'язковим і добровільним.

Залежно від природи соціальних ризиків соціальне страхування підрозділяється на різні галузі.

Ризик тимчасової непрацездатності є предметом медичного страхування, яке забезпечує виплату допомоги під час хвороби та оплати медичних послуг. Ризик постійної втрати працездатності - предмет пенсійного страхування.

Ризик втрати роботи або неможливості працевлаштування регулюється за допомогою страхування від безробіття.

Наслідок нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань покриваються обов'язковим соціальним страхуванням від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.

Добровільне соціальне страхування – система відносин щодо повної або часткової компенсації застрахованим особам (в окремих випадках членам їх сімей) втраченого заробітку (внаслідок неможливості брати участь у суспільній праці), а також витрат на лікування (внаслідок настання хвороби), що здійснюється за рахунок коштів фондів, що формуються із добровільно сплачених застрахованими особами внесків [6, 21].

Основні види соціального страхування:

1. пенсійне;
2. у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням;
3. медичне;
4. на випадок безробіття;
5. від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань [2, 29; 3, 28; 4, 39-40; 5, 14; 6, 22].

Якщо розглядати співвідношення соціально-трудових відносин з соціально-трудовою сферою, можна дійти до висновку що вони є самостійними компонентами економічної системи, так соціально-трудова сфера охоплює галузі, блоки, інститути, які забезпечують усі фази життєдіяльності людини, її відтворення як робочої сили, соціального супроводу протягом життя, а саме: соціальну сферу як сукупність галузей соціально-культурного, освітнього й наукового комплексу (культура, побутове забезпечення, охорона здоров'я, освіта, наука тощо); інститути зайнятості і розвитку людських ресурсів (ринок праці, служби зайнятості, підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації зайнятих і безробітних тощо); соціальну сферу підприємств і організації; сферу компенсацій і мотивації продуктивної праці (система матеріального та нематеріально стимулювання, система формування сукупних доходів населення, у т.ч. пенсійна система); інститути соціального страхування і соціального захисту (усі види страхування населення, система соціального захисту); інститути умов праці (норми і системи гігієни праці, умов роботи, техніки безпеки тощо) [7, 109-110].

Під соціально-трудовами відносинами в умовах економіки мають на увазі систему взаємовідносин у сфері праці між найманими працівниками та роботодавцями, яка спрямована на регулювання трудового життя населення, колективу та суспільства в цілому [8, 137].

Система соціально-трудових відносин є дуже складною та складається з таких компонентів: суб'єкти, сторони, рівні, предмет, типи, види, принципи, методи регулювання.

Провідними складовими системи соціально-трудових відносин є їхні сторони та суб'єкти, до яких належать наймані працівники, роботодавці та держава.

Не можна не погодитися з відомим фахівцем в галузі соціально-трудових відносин А. Колотом, який зазначає, що відмінність між сторонами та суб'єктами полягає у тому, що перші є носіями первинного права в цих відносинах, а другі можуть володіти як первинними, так і делегованими первинними носіями права [9, 24].

На рисунку 1 представлено види соціально страхування у системі соціально-трудових відносин з позиції сторін.

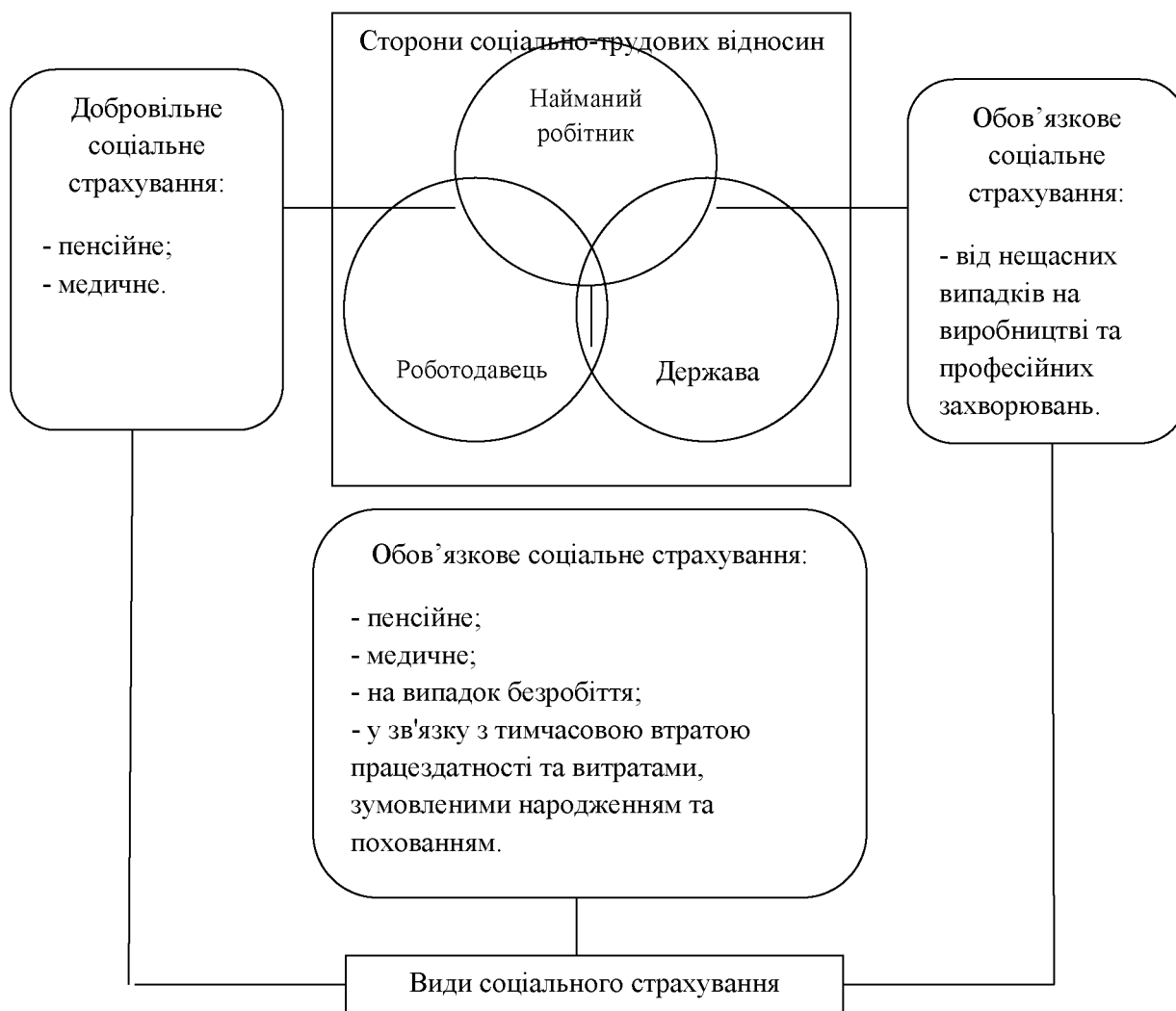

Рис. 1. Види соціального страхування у системі соціально-трудових відносин з позиції сторін

Ключовою характеристикою відносин у сфері праці є їхній предмет. Предмети соціально-трудових відносин – це соціально-економічні процеси та явища, що виникають у соціально-трудовій сфері. Вони визначаються цілями, досягнення яких прагнуть люди на різних етапах своєї діяльності.

Як предмети на рівні індивідумів виступають сторони трудового життя, зміст яких залежить від характеру життєвого етапу, цілей, яких прагне людина і завдань, що мають бути вирішені.

Соціологи виділяють такі основні етапи життя людини:

1. Від народження до закінчення навчання;
2. Найм на роботу та створення сім'ї;
3. Трудове життя;
4. Старість [8, 141].

На першому етапі соціально-трудові відносини переважно пов'язані з аспектами професійної орієнтації та здобуття освіти, необхідної для вступу у трудову діяльність. На другому етапі предметами виступають найм та звільнення, умови та оплата праці. На

третьому – трудова активність та професійне зростання. На четвертому основоположними є проблеми пенсійного забезпечення.

Більшість науковців розглядаючи предмет соціально-трудових відносин по проблематиці найчастіше говорять о зайнятості [8, 142; 9, 18; 10]. Але вважаємо за необхідне зауважити, що коли людина (найманий працівник) працює, вона є застрахованою особою у системі соціального страхування, тобто людина отримує заробітну плату з якої сплачує внески до фондів соціального страхування (з січня 2011 року єдиний соціальний внесок, який потім розподіляється між фондами соціального страхування). Роботодавці також сплачують внесок у систему соціального страхування. Таким чином, вважаємо, що соціальне страхування робітників необхідно розглядати як один із предметів соціально-трудових відносин.

Як би ми не розглядали стан соціально-трудової сфери – чи то з погляду оцінки масштабів та глибини бідності, чи формування середнього класу, а чи соціальної захищеності працівників та їхнього рівня життя – доходимо до висновку, що ключовою соціальною проблемою була і залишається та, котра пов'язана з досягненням суспільно прийняттого рівня, структури та диференціації доходів працюючих.

В умовах низького рівня доходів працюючих і збереження негараздів у їх диференціації поглиблюється криза мотивації трудової діяльності, наслідком якої є низька трудова активність, недовикористання трудового потенціалу, зниження ролі праці та її виключення з основних життєвих цінностей.

Нинішня українська модель заробітної плати багато в чому схожа зі своєю соціалістичною попередницею, яка відрізнялася від західної моделі рядом характеристик:

- розмір заробітної плати був достатнім тільки для поточного споживання, який забезпечував вельми скромний споживчий бюджет сім'ї;

- низький рівень заробітної плати не дозволяв працівникам фінансово брати участь у пенсійному страхуванні, а тому державне пенсійне забезпечення фінансувалося в визначальною мірою за рахунок державного бюджету;

- низький рівень заробітної плати, що не забезпечує повноцінного відтворення населення, компенсувався широким використанням суспільних фондів споживання (що дозволяло задовольняти потреби населення в освіті, на охорону здоров'я, фізичну культуру і спорт), заходами соціальної підтримки працівників на рівні підприємств та громадян - на муніципальному рівні, а також державним регулюванням (і дотуванням) цін на більшість товарів для населення і житлово-комунальні послуги.

Таким чином, в СРСР працівники не могли фінансово брати участь у формуванні коштів на пенсійне та інші види соціального страхування. Зараз в Україні заробітна плата як і раніше не забезпечує навіть простого відтворення населення.

Більше того, до старих проблем додалися і нові, які пов'язані з деіндустріалізацією вітчизняної економіки, дерегуляцією заробітної плати (частка якої у ВВП скоротилася з 38% ВВП в 1990 р., до 14% в 2013 р.) [11], матеріальним незабезпеченням сімей з двома - трьома дітьми. Це призводить до зміни моделі простого відтворення населення радянського періоду (60-80-х років 20 ст.) на модель звуженого його відтворення (постперебудовний період) і є однією з основних причин погіршення демографічного стану країни [12].

Доводиться констатувати, що система соціального страхування в країні в цілому залишилася в рамках соціалістичних принципів перерозподілу ресурсів і дотацій з боку держави і може функціонувати лише в умовах сприятливого фінансового та економічного зростання.

Оплата праці, забезпечення її істотної позитивної динаміки - кратного за чотири-п'ять років зростання - складають сьогодні головний пріоритет для соціальної політики і для формування інституційних передумов створення цивілізованої системи соціального страхування. Реалізація даного пріоритету - перша, з найважливіших концептуальних посилок для формування інститутів системи соціального страхування.

Вона в визначальною мірою дозволить включити в систему соціального страхування фінансовий ресурс самого працівника, що є другою важливою концептуальною посилкою формування сучасної системи соціального страхування для України. Введення страхових платежів для працівників та їх участь у фінансуванні соціального страхування держави дозволить знизити страхову навантаження на роботодавців, підвищити особисту відповідальність працівників і оптимізувати весь масив економічних інтересів у цій сфері.

Від вирішення завдання формування ефективної системи соціального страхування залежить не тільки досягнення належної якості життя населення, але також завершення індустріалізації країни і створення умов для переходу до постіндустріальної моделі розвитку економіки і суспільства.

Як зазначає відомий російський науковець В. Роїк, найважливішими інституційними недоліками соціального страхування є:

- соціальне страхування та соціальне забезпечення не чітко розмежовано, що веде до непрозорості системи;
- пенсійна система в Україні являє собою інструмент боротьби з бідністю, але не є системою страхування і не містить стимулів до продуктивної праці [13].

У цьому зв'язку потрібні додаткові кроки реформування пенсійної системи та всієї системи соціального страхування для їх ув'язування з новими завданнями в соціально-економічній сфері.

Література.

1. Акулич М.М. Функционально-целевое согласие: становление и развитие//Социологические исследования. - 2002, №1. - С.7-17.
2. Кропельницька С.О. Соціальне страхування [текст]: навч. посіб. С.О. Кропельницька, Т.В. Солоджук [Вид. 2-ге, перераб. та доп.] – К.: «Центр учбової літератури», 2013. – 336 с.
3. Внукова Н.М., Кузьминчук Н.В. Соціальне страхування: Кредитно-модульний курс. Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 412 с.
4. Юрій С.І., Шаваріна М.П., Шаманська Н.В. Соціальне страхування: Підручник. – К.: Кондор. – 2004. – 464 с.
5. Бондар Н.О. Діденко Ю.Ю. Соціальне страхування: навч. посіб. – Х.: Нац.аерокосм.ун-т «ХАІ», 2008. – 71 с.
6. Конопліна Ю.С. Соціальне страхування: Навчальний посібник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2008, - 224 с.
7. Економіка праці та соціально-трудова відносини: підручник / [А.М. Колот, О.А. Грішнова, О.О. Герасименко та ін.]; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Колота. – К.: КНЕУ, 2009. – 711, [1] с.
8. Акіліна О.В., Ільч Л.М. Економіка праці та соціально-трудова відносини: Навчальний посібник. 2-ге вид., допов. І перероб. / О.В. Акіліна, Л.М. Ільч. – К.: Алерта, 2012. – 820 с.
9. Колот А.М. Соціально-трудова відносини: теорія і практика регулювання: Монографія. – 2-ге вид., без змін. – К.: КНЕУ, 2008. – 230 с.
10. Іляш О.І. Економіка праці та соціально-трудова відносини. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/15840720/ekonomika_/ekonomika_pratsi_ta_sotsialno-trudovi_vidnosini_-_ilyash_oi
11. Добробут громадян зростає. Інформаційно-аналітичний бюлетень КМУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://info-kmu.com.ua/2013-08-28-000000am/article/15801552.html>
12. Роик В. Экономика, финансы и право социального страхования: Институты и страховые механизмы / Валентин Роик. — М.: Альпина Паблишер, 2013. — 257 с.

13.Роик В.Д. Концептуальные подходы совершенствования пенсионного и других видов социального страхования в меняющемся мире социально-трудовых отношений [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.niitruda.ru

УДК 331.104:369.01

В статті проводиться дослідження видів та сучасного стану соціального страхування і соціально-трудових відносин. Обґрунтовано актуальність теоретичного осмислення питання про роль соціального страхування як особливого інституту в системі соціально-трудових відносин і про необхідність вироблення конкретних напрямів подальшого розвитку цього специфічного інституту з метою його використання працівниками та роботодавцями для захисту своїх прав та інтересів.

Ключові слова: види соціального страхування, соціальна політика, сторони, суб'єкти, система соціально-трудових відносин, людина.

В статье проводится исследование видов и современного состояния социального страхования и социально - трудовых отношений. Обоснована актуальность теоретического осмысления вопроса о роли социального страхования как особого института в системе социально - трудовых отношений и о необходимости выработки конкретных направлений дальнейшего развития этого специфического института с целью его использования работниками и работодателями для защиты своих прав и интересов.

Ключевые слова: виды социального страхования, социальная политика, стороны, субъекты, система социально- трудовых отношений, человек.

This article is to study the species and the current state of social insurance and social and labor relations. Actuality of theoretical comprehension question about the role of social insurance as a special institution in the system of social and labor relations and about the need of development specific directions of this institution further development for its usage by workers and employers to protect their rights and interests were justified in this article.

Keywords: types of social insurance, social policy, party agents, the system of social and labor relations, man.

Надійшла до редакції 15.08.2013 р.